

PAR BALTU VALODU ATLANTU

Baltu valodu atlants. Prospekts. Baltu kalpu atlasas. Prospektas. Atlas of the Baltic Languages. Prospect (sastādītājas un ievada autore/sudarytojos ir įvado autorės/editing and introduction by: A. Stafecka, D. Mikulēnienē; karšu komentāru autore/s zemēlapu komentāru autore/s/map commentaries by: A. Stafecka, I. Jansone, D. Mikulēnienē, A. Leskauskaitē, R. Bacevičūtē, D. Kardelītē-Grīnevičienē; karšu datorvarianus veidojis/zemēlapu kompiuterinį variantą parengē/map computer graphics by E. Trumpa). Rīga/Vilnius: Latvijas Universitāte, LU Latviešu valodas institūts; Lietuvių kalbos institutas; The University of Latvia, The Latvian Language Institute of the University of Latvia; The Institute of the Lithuanian Language, 2009. 184 lpp. (ar 12 baltu valodu ģeolingvistiskajām kartēm).

“Baltu valodu atlants” radies, sadarbojoties diviem valodnieku kolektīviem — Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūtam no Latvijas un Lietuvių valodas institūtam (*Lietuvių kalbos institutas*) no Lietuvas.

Latviešu daļu rediģējusi un priekšvārdu uzrakstījusi Anna Stafecka, lietuviešu daļu — Dangule Mikulēniene (*Danguolė Mikulėnienė*). Komentāru autore ir Anna Stafecka un Ilga Jansone no Latvijas un Rima Bacevičūte (*Rima Bacevičiūtė*) un Asta Leskauskaite (*Asta Leskauskaitė*) no Lietuvas. Karšu elektronisko variantu veidojis lietuvietis Edmunds Trumpa (*Edmundas Trumpa*) no Latvijas.

Atlants ir liela vienota darba priekšvēstnesis un signālizdevums, par ko liecina norāde virsrakstā — prospekts. Acīmredzot šajā perspektīvā pamatojas koncepcijas, kuras ne vienmēr īsti izdodas atsevišķā sējumā.

“Baltu valodu atlants” turpina lielā formātā izdotu ģeolingvistisko izdevumu paveidu. Protams, Atlanta lielums (A3) neatvieglo tā izmantošanu, turklāt var atgādināt, ka līdzīgā formātā (A3+) izdots “Slāvu valodu

lingvistiskais atlants” (*Общеславянский лингвистический атлас*), kas aptver daudz lielāku teritoriju. Taču daudzkrāsaino karšu labāka uztveramība lielā mērā kompensē šī formāta izdevuma neērto lietošanu.

Atlanta pamatdaļu ievada nelielas, interesantas pāris lappušu garas nodaļas:

- Dzīvās un mirušās baltu valodas;
- Latviešu valodas dialekti un to klasifikācija;
- Lietuvių valodu dialekti un to klasifikācija;
- Latviešu valodas ģeolingvistiskās izpētes gaita;
- Lietuvių valodas ģeolingvistisko pētījumu apskats;
- Baltu valodu atlanta karšu un komentāru izveides principi;
- Latviešu izlokšņu fonētiskā transkripcija;
- Lietuvių izlokšņu fonētiskā transkripcija.

Kā norāda autori sadaļā “Baltu valodu atlanta karšu un komentāru izveides principi” (48–49. lpp.), šī atlanta pamatā ir “Lietuvių valodas atlanta” (*Lietuvių kalbos atlasas*; LKA) un “Latviešu valodas dialektu atlanta”

(LVDA) Leksikas daļas kartes un komentāri, kā arī npublicētie materiāli no LVDA kartotēkas un atbildes uz "Eiropas valodu atlanta" (*Atlas linguarum Europae*; ELA) aptaujas jautājumiem, kas glabājas LU Latviešu valodas institūtā un Lietuvišu valodas institūtā. Izmantotas arī atsevišķas monogrāfijas. Tāpat veikti arī ekscerpti no "Lietuvišu valodas vārdnīcas" (*Lietuvių kalbos žodynas*; LKŽ), K. Milenbaha un J. Endzelīna "Latviešu valodas vārdnīcas" un atsevišķām izlokšņu vārdnīcām.

Kartografētie izlokšņu materiāli gan Latvijā, gan Lietuvā ir vākti gandrīz vienlaicīgi 30 gadu garumā — no 20. gs. 50. gadu vidus, tādējādi kartēs atspoguļots latviešu valodas un lietuviešu valodas dialektu stāvoklis 20. gs. otrajā pusē. Tā rezultātā atlantam jau ir vēsturisks raksturs, un tajā iekļautie dati lielā mērā atšķiras no mūsdienu vākumiem. Autori uzsver (41. lpp.), ka, piemēram, pateicoties darbam pie "Lietuvišu valodas atlanta", izdevies savākt materiālus no ātri zūdošām tradicionālām Lietuvas dienvidrietumu pierobežas izloksnēm Kernaves (*Kernavė*), Maišagala (*Maišiagala*), Nemenčines (*Nemenčinė*), Pabiržes (*Pabiržė*), Butrimoņu (*Butrimony*), Eišišķu (*Eišiškės*), Kalesninku (*Kalesninkai*), Rūdinku (*Rūdinkai*), Šaļčininku (*Šalčininkai*) u. c. vietu apkārtnē, kā arī ārpus Lietuvas teritorijas Braslavas rajona Apsas (*Apsas*) un Braslavas (*Breslauja*) apkārtnē, Pastovas (*Pastovys*) rajona Kamojes (*Kamojys*) apkārtnē, Astravas (*Astrava*) rajona Gervēču (*Gervėčiai*) apkārtnē, Vijas (*Vija*) rajona Lazūnu (*Lazūnai*) apkārtnē, Varanavas (*Varanava*) rajona Asavas (*Asava*), Pelesas (*Pelesa*) un Rodūņas (*Rodūnia*) apkārtnē, Grodņas rajona Azerku (*Azierkai*) ciemā, Ščutinas (*Ščutino*) rajona Nauji Ģērņiku (*Nauji Geirnykai*) ciemā, Dzjatlavas jeb Zietelas (*Zietela*) rajonā un Zaseču (*Zasečiai*) un Paģiru (*Pagiriai*) ciemu apkārtnē. Mūsdienās tradicionālajām lietuviešu izloksnēm daudzās no šīm vietām ir fragmentārs raksturs vai arī šīs izloksnes ir pilnībā zudušas.

Pagātnes saglabāšanas un fiksēšanas vērtība ir neapšaubāma. Vienlaikus riskanta liekas tik ilga perioda datu sastatīšana dinamisko mūsu civilizācijas pārmaiņu laikmētā. Nozīmīga Latvijas un Lietuvas gadījumā ir bijusi arī valstiskās neatkarības atgūšana 20. gs. 90. gados, kas nenoliedzami ietekmēja arī valodas situāciju.

Atlanta ievaddaļai seko 12 karšu komentāri: mākoņa nosaukumi, galotnes nosaukumi, paegļa nosaukumi, krupja nosaukumi, baloža nosaukumi, ciruļa nosaukumi, stārķa nosaukumi, kāļa nosaukumi, ziemas kviešu nosaukumi, apcirkņa nosaukumi, stirpas nosaukumi, kalēja nosaukumi. Komentārs ir trīs valodās — latviešu un lietuviešu ar tulkojumu angļu valodā. Katra komentāra sākumā ir dota atsauce uz "Latviešu valodas dialektu atlanta" un „Lietuvišu valodas atlanta” kartēm, kuras ir bijušas šī pētījuma pamatā. Seko vispārējas ziņas par kartografējumu.

Komentāros vispirms aprakstīti nosaukumi, kas abās valodās ir kopīgi (piemēram, latv. un liet. *kalvis*) vai radniecīgi (piem. latv. *rupucis*, *rupulis*, *rupūzis* un citi, liet. *rūpūžė*, *rūpužė*, *rūpuižė*, *rāpužė*, *repūžė*, *ripužė* 'krupis' un citi).

Raksturojot visus kartografētos variantus, dota ne tikai to izplatība latviešu un lietuviešu izloksnēs, bet arī etimoloģiskais skaidrojums, fiksējums abu valodu rakstu pieminekļos un izlokšņu piemēri.

Un tikai pēc visiem komentāriem ievietotas kartes. Divās pirmajās kartēs atspoguļoti latviešu un lietuviešu valodas dialekti, kas aplūkoti iepriekšējās sadaļās. Pirmajā kartē parādīta latviešu valodas izlokšņu izplatība. Viena dialekta izloksnes iezīmētas vienā krāsā. Ar zaļās krāsas variantiem iezīmētas lībiskā dialekta izloksnes, ar dzeltenā — vidus dialekta, ar violetā — augšzemnieku dialekta. Ar papildzīmēm iezīmēts kuršu valodas substrāts valsts rietumos. Nākošajā kartē parādīta lietuviešu valodas dialektu izplatība. Arī tajā izmantotas dažādas krāsas, lai uzsvērtu dialektu ģeogrāfisko neviendabību.

Parādīti divi galvenie dialekti: žemaišu dialekts (*žemaičiū tarmē*) un aukštaiču dialekts (*aukštaičiū tarmē*).

Tiklojums biezs. Saglabāta tā pamatnumērācija, kas izmantota nacionālajos atlantos. Latvijas pagastu uzskaitījums (512) un Lietuvas apdzīvoto vietu saraksts (704 plus izloksnes ārpus Lietuvas robežām) atrodams Atlanta beigās. Autori vērš uzmanību uz to, ka "Latviešu valodas dialektu atlantam" nav izdevies savākt materiālus no daudzām pierobežas izloksnēm (piem. 453, 456, 512, 508, 461, 455), kurās pēc Otrā pasaules kara dažādu iemeslu dēļ nav bijis iespējams atrast cilvēkus, kas runātu konkrētajā izloksnē. Nav vākti arī materiāli latviešu izloksnēs ārpus Latvijas robežām (Lietuva, Igaunija, Krievija, tāpat arī Sibīrija).

Nākamās kartes (diemžēl nenumurētas) ilustrē iepriekš iekļautos komentārus. Man šķiet, ka apjomu palielinošas ir fotogrāfijas (lappusē pirms kartes), kas attēlo no individuāliem vērojumiem labi zināmus priekšmetus. Varbūt šāda koncepcija sevi attaisno nākošajos sējumos, kuros tiks aplūkoti daudznozīmīgi nosaukumi, ko lasītājam grūti nepārprotami uztvert un saistīt ar konkrētām reālijām.

Atlantā izmantotas vairākas materiāla atspoguļošanas metodes kartēs. Pārsvārā ir kartes ar krāsu laukumiem (piem., 'balodis', 'ziemas kvieši'). Izmantota arī krāsu laukumu un punktējuma (resp. svītrojuma) metode (piem., 'krupis', 'stirpa'); kartēs 'mākonis' un 'stārķis' lietotas tikai zīmes. Šeit izmantota zīmju diferencēšana pēc krāsas un formas.

Vienas saknes nosaukumu izplatība abās valodās parādīta ar vienu krāsu, bet radniecīgo nosaukumu izplatība — ar vienas krāsas niansēm (piem., kartē 'kadiķis' — zaļā krāsā: latv. *kadiķis* / *kadeķis*, liet. *kadagys*

/ *kadugys*, *kadeķis*...; oranžā: latv. *paeglis* / *paegle* / *pāglis*..., tumši dzeltenā: liet. *ėglis* / *ėglius* / *eglis*...).

Visu karšu un komentāru uzskaitījums signālsējumā nav viegls uzdevums. Kā lietotāja gribētu mainīt izkārtojumu. Proti, būtu ērtāk, ja atbilstošā karte un komentārs tiktu novietoti viens aiz otra. Tai pašā laikā saprotu, ka komentāru uzrakstīšana trijās valodās nav viegls darbs.

Sējuma beigās ievietotā bibliogrāfija norāda uz lielisku senās un visjaunākās literatūras pārzināšanu baltu valodniecībā. Dažas piezīmes gan jāizsaka par slāvistikas literatūru, kas likta lietā kā salīdzināmais materiāls. Izmantots tikai "Slāvu valodu lingvistiskā atlanta" (*Общеславянский лингвистический атлас*; ОЛА) pirmais sējums (dzīvnieku pasaule), bet nav ņemts vērā trešais sējums (izdots Minskā 2000. gadā), kurā atspoguļoti augu nosaukumi, un astotais sējums (izdots Varšavā 2003. gadā), kurā atspoguļoti profesiju un ar sabiedrisko dzīvi saistītie nosaukumi. Atsauces uz "Baltkrievu valodas etimoloģisko vārdnīcu" (*Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*) beidzas ar 5. sējumu, kaut gan iznākuši jau 12 sējumi.

"Baltu valodu atlants" ir ļoti interesants darbs, kas atspoguļo baltu valodu teritorijas kopumu. Tas var norādīt citiem izloksņu pētīniekiem, kā, izmantojot mūsdienīgas metodes, var atspoguļot senus dialektu materiālus. Ņemot vērā to, ka rādīta tipisku, visiem zināmu reāliju (galvenokārt faunas un floras) izplatība, pastāv sastatījuma iespēja arī ar daudz tālākiem izplatības areāliem (teritorijām).

Dorota Kristina Rembiševska,

Dr. habil. philol.

(Polijas Zinātņu akadēmijas Slavistikas institūts, Varšava)